

Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri

Menzil Services in Ottoman Expedition Organizations and in The First World War

Mevlüt KARAGÖZ¹

ÖZ

İkmal, bakım, ulaştırma ve sıhhiye konularından oluşan lojistik hizmetler, tarih boyunca orduların savaşı kazanmalarında en belirleyici unsur olmuşlardır. Osmanlı Ordusunda lojistik, kuruluştan Balkan Harbine kadar Sefer Organizasyonu, 1911 yılında Menzil Hizmetleri Nizamnamesinin yayımlanmasından itibaren de ikmal ve tahliye temelli geri bölgede icra edilen Menzil Hizmetleri olarak ele alınmıştır. Bu makalede sefer organizasyonlarında askeri menziller ile Menzil Hizmetleri Nizamnamesine göre geri bölgenin tamamında uygulanmaya çalışılan, I. Dünya Savaşı'nda yenilginin ana sebepleri arasında da gösterilen menzil hizmetleri incelenecektir. Çalışma, Menzil Hidematı Nizamnamesi, Gnkur ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, literatür taraması ve Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılını yaşamamız münasebetiyle yayımlanan çok sayıda hatıratın faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sefer Organizasyonu, Askeri Menziller, Menzil Hizmetleri Nizamnamesi, Birinci Dünya Savaşı Menzil Hizmetleri

ABSTRACT

Logistic services (consisting of supply, maintenance, transportation and medical services), has been the most decisive factor contributing to armies' victories throughout history. Logistics in the Ottoman Army can be investigated in two phases: the first being campaign organization, from the foundation of the Ottoman Empire to the Balkan Wars and the second being Logistics (Menzil) services consisting of supply and evacuation activities. Regulations governing Logistics (Menzil) activities were put into practice in 1911 and were known as "Menzil Regulations". This article studies the logistics (menzil) services provided in the rear guard during military campaigns – deficiencies in which have been seen as one of the reasons of defeat. With this aim in mind, Menzil Services Regulations, Turkish General Staff archive documents and many pieces of memorabilia written on the centenary of the First World War were used in this study.

Keywords: Expedition Organization, Military Logistics (Menzil), Menzil Services Regulations, First World War Logistic Services

¹Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: M.K. 0000-0003-2713-0166

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mevlüt Karagöz,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mevkarakoz18@gmail.com

Başvuru/Submitted: 09.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.06.2019

Kabul/Accepted: 18.06.2019

Atıf/Citation: Karagöz, M. (2019), Osmanlı sefer organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında menzil hizmetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 27-56.

<https://doi.org/10.26650/YDTA2019-583737>

Giriş

Konvansiyonel harplerde, askeri bir amaca ulaşmak için dost ve düşman birlikler tarafından işgal edilen ve hedeflenen arazi parçası harekât alanı olarak anılmaktadır. Bu alan derin, yakın ve geri bölge olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Derin harekât alanı düşman unsurlarının tamamı tarafından, yakın bölge harekât alanı dost birliklerin silahlı unsurları tarafından bizzat işgal edilmiş arazi parçalarıdır. Geri bölge alanı ise yakın bölgedeki birlikleri desteklemek maksadıyla hemen gerisinden başlayarak yurt içine kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Geri bölge, harekâtı destekleyen birçok unsuru barındırmasının yanında, ağırlıklı olarak lojistik unsurların faaliyet gösterdiği bir alandır. Bu bölgede faaliyet gösteren lojistik unsurların temel görevi desteklediği birliklere ikmal ve tahliye; menzil hizmeti sağlamaktır. Bakım, ulaştırma ve sıhhiye hizmetleri gibi lojistiğin bir alt birimi olan ikmal, birlikler tarafından istenilen her sınıf harp maddesinin istenilen yer, zaman, miktar ve kalitede temini ve ulaştırılması; tahliye ise muharebe sahasında harekâtın hızını etkileyebilecek yaralı ve hasta personel ile arızalı ve yeniden değerlendirilebilecek malzemelerin geriye doğru sevkidir.

1. Osmanlı Sefer Lojistiği ve Askeri Menziller

Tarih sahnesine çıkmasından itibaren gaza ve cihat politikası ile hareket eden Osmanlı Devleti¹, kuruluşundan itibaren savaş halinde bulunarak harp yeteneğini artırmış, idari yapısına askeri bir özellik kazandırmıştır.² Bu özellik sayesinde iâşe ve ikmal konuları başta olmak üzere sefer organizasyonlarında bir hayli birikim elde ederek çağdaşlarına öncülük etmiştir.³

Ordunun sefer için toplandığı bölgelerden harekât alanına kadar muharebe yeteneğini kaybetmeden sorunsuz bir şekilde ulaşılabilmesi planlı ve uygulanabilir bir sefer organizasyonuna bağlıdır.⁴ Devletin beylik dönemlerinde yaptığı savaşlar birkaç gün süreli kısa muharebeler şeklinde ve sınır boyları gibi dar bir alanda cereyan ettiğinden, ordunun lojistik anlayışı harp aleti imal eden zanaatkarların hünerleri ve personelin üzerinde taşıdığı harp malzemeleri ile sınırlı kalmıştır. Ancak klasik dönemde Padişahın

1 Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmalı: I. Ahmet Devri İnan Seferleri Örneği”, *Türkler*, ed. Güler Eren, C. X, s. 151-158.

2 M.Yaşar Ertuş, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren C. VI, s. 590-592.

3 Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, *DTCFD* (1977), C. XXVIII, S. 3-4, s. 350-352; Hamit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s. 533; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Ankara, 2006, s. 12-13.

4 Serdar Genç, “Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, (2012), s. 79.

sefer iradesi ile başlayan uzun süreçte, ordunun merkez İstanbul'dan harekât alanına zinde bir şekilde ulaşmasını ve ulaşılan bölgede ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak amacıyla, öncelikle uygun güzergâhlar ve yol sistemleri⁵ ile o güzergâh üzerindeki konaklama yerleri seçilmiştir. Bu konaklama yerleri askeri menzillerdir.⁶

Güzergâh üzerinde 10-12 saatlik bir günlük yürüyüş mesafesi olan 57-68 km. aralıklarla⁷ birer üs olarak kurulan askeri menzillere ordu ulaşmadan önce konakçılarca tüm hazırlıkların tamamlanması gerekmektedir. Bu hazırlıklar, başta yiyecek maddeleri olmak üzere muharebe için gerekli olabilecek her sınıf ikmal maddesinin⁸ sefer boyunca tedariki, depolanması ve dağıtımı ile mutfak, banyo, çamaşır, fırın ve şehit işlemleri gibi kolaylık tesislerinin askeri ordugâhlarda açılıp işletilmesi olarak sayılabilir.⁹

Askeri menzillerde konaklayacak personelin iâşe ve ibatesi için ihtiyaç duyulan gıda maddeleri XVII. yüzyıl sonlarına kadar nüzul ve sürsat yoluyla temin edilirken, sonraki yıllarda bu sistemin nakdileştirilmesi sonucu mubayaa ile temin edilmiştir.¹⁰ İkmal maddelerinin temininde kullanılan bir diğer yöntem de bölge halkının ellerindeki fazla zahire, sebze ve meyve ile askerin ihtiyaç duyabileceği diğer malzemeleri kendi imkânlarıyla menzil bölgesine getirerek satıştır. Bu uygulama ile bölge halkı ekonomik olarak kazanç sağlarken askerin de ihtiyacı karşılanmıştır.¹¹

-
- 5 Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni* (1988), Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Yıl: 13, S. 25, s. 1-2.
- 6 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002, s. 123-131; M.Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 91.
- 7 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda...*, s. 51; Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni* (1988), Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Yıl: 13, S. 25, s. 5-42; Çağatay Uluçay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, s. 34-35
- 8 Birliklerin ihtiyaç duyacağı yiyecek, giyecek, sağlık, yakıt, yağ, silah, araç, gereç ve cephanesi gibi ihtiyaçlarını kapsayan bir tanımlama olup, sınıf bazında genel olarak şu hususları ihtiva etmektedir. I. Sınıf İkmâl Maddeleri, günlük olarak ihtiyaçlar nispetinde tüketilen yiyecek, içecek ve yakacak malzemeleri; II. Sınıf İkmâl Maddeleri, giyim-kuşam ve teçhizat dahil levazım, istihkâm, muhabere ile silâh, araç, gereç dahil ordu donatım kadro malzemeleri; III. Sınıf İkmâl Maddeleri, odun ve kömür gibi yakacak ile mum, zeytinyağı kandili ve çıra gibi aydınlatma malzemeleri; IV. Sınıf İkmâl Maddeleri, tahkimat, inşaat araç ve gereçleri gibi harekâtın çeşidine göre özellik gösteren malzemeleri ve V. Sınıf İkmâl Maddeleri ise Mühimmat, Cephanedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.: 2, Ankara, Gnkur Basımevi, 1966, s. 3.
- 9 HAK Yay. *Taktik Harekâtın Muhabere Hizmet Desteği (Taslak)*, İstanbul, HAK Basımevi, 2015, s. 4-5; 4-20.
- 10 M. Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 93, 97.
- 11 Bülent Çelik, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi (2002), s. 168.

Temin edilen ikmal maddeleri ile mühimmatın depolanabilmesi barış zamanından itibaren ana kollar üzerindeki menzillerde geniş ambar ve mahzenler bulundurmıştır. Ancak sefer zamanında, kazan mevcudunun artmasına ya da savaşın süresinin uzamasına bağlı olarak bu alanların yetersiz kalması durumunda, güzergâh üzerinde sivil halka ait depo olabilecek ahır vb. yerleri savaş süresince kiralamış ya da sürenin uzunluğuna ve kullanım maksadına bağlı olarak yeni ambarlar inşa edilmiştir.¹² Temin edilen erzakın kalburlanıp elendikten sonra ambarlarda konulmasına ve bu esnasında muhasebe kayıtları düzgün tutulmasına dikkat edilmiştir. Şayet erzak ambarlarda uzun süre duracaksa, halka satılarak ya da takas edilerek yeni mahsul erzak temini yöntemine gidilmiş; erzakın çürümesi ve kokuşması önlenmeye çalışılmıştır.¹³

Menzile gelen personel ve hayvanların melbusat, teçhizat ve mutabiyelerinin bakım ve onarımları, menzil bölgesinde yapılacak gıda, sağlık, menzil altyapısı ile hizmet görevleri orducu olarak adlandırılan esnaf sınıfı tarafından yapılmıştır.¹⁴ Lonca-Devlet iş birliği sonucu oluşturulan bu grupların askeri sayılmayan ancak askeri sisteme uyarlanan kendine has yönleri bulunmaktadır. Bunda merkezi devletin barış zamanından itibaren loncalarla kurduğu ilişkilerin rolü büyüktür.¹⁵

XVIII. yy. başlarına gelindiğinde, askeri silah ve araç sistemlerindeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak orduların ihtiyaçları çeşitlenirken, harekât alanının merkeze olan uzaklığı artmış, cephesi genişlemiş ve harekâtın süresi uzamış; sefer organizasyonları giderek daha karmaşık bir hal almıştır. Bu gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı Ordusunda klasik döneminde çağdaşlarının ilerisinde bulunan sefer organizasyonu ve menzil ağı sistemi, XVIII. yy. başlarından itibaren mevcut işlev ve fonksiyonlarını yitirmeye başlamıştır.¹⁶

Tanzimat'ın ilanını müteakip Osmanlı Devleti, profesyonel ordu oluşturmak amacıyla, ordusunu barış ve seferi olarak ikiye ayırmış; barış ordusu nizamiye¹⁷,

12 M.Yaşar Ertuş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 93, 97.

13 Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Dâhil Olduğu Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi* (2011), C. XIII, s. 82.

14 Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", (ed. Güler Eren), *Türkler*, C. X, s. 107.

15 Bülent Çelik, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında...", s. 9.

16 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XII, S. 1-4, s. 130-131.

17 Nizamiye Birlikleri: Barış zamanında daimi orduyu teşkil eden birliklerdir.

sefer ordusu ise redif¹⁸, müstahfız¹⁹, aşiret ve süvari birliklerinden teşkil edilmiştir. Üstelik nizamiye birliklerini, 6 Eylül 1843 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu, ekonomik gelişmişlikleri ve ulaşım imkânları değerlendirilerek beş ordu bölgesinde konuşlanmıştır.²⁰ Her birine müşirlerin emir ve komuta ettiği orduların ülkenin değişik yerlerinde konuşlanması ve askerlik hizmetinin süreye bağlanması; Osmanlı ordusunun seferlerde yüzyıllardır kullandığı, merkezden hedefe doğru büyüyerek, önceden belirlenmiş ikmal noktalarına sıçrayarak ilerleme tekniğini; askeri menzil sistemini kısmen de olsa geçersiz kılmıştır. Devlet, o zamana kadar direkt olarak üzerine almadığı iaişe sorumluluğunu bu tarihten itibaren üstlenmek zorunda kalmıştır.

Ancak, Tanzimat Fermanından Balkan Harbine kadar geçen yaklaşık 73 yıllık süreçte devlet kurumlarında ve ordunun birçok alanında yenilikler yapılmasına rağmen, ordunun iaişe ve ikmalini aksatmadan sağlamada kullanılan menzil sisteminde herhangi bir değişiklik yapılamamış; ikmal ve iaişe, merkezden gönderilen emirlerle yerine getirilmeye çalışılmıştır.²¹ Osmanlı ordusu telgraf sistemi ile ilk defa Kırım Harbinde tanışmış, demiryollarını askeri amaçlı olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kullanmaya başlamış,²² 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda ise, demiryollarını etkin bir biçimde kullanarak gerekli personel ve ikmal maddelerini merkezden hızlı ve etkin biçimde sevk edebilme çabasında olmuştur.²³

XX. yüzyıl başlarında ise, silah sistem ve araçlarındaki gelişmelere paralel olarak harpler topyekün bir hal almıştır. Bu durum seferberlik dönemlerindeki başlangıç ve savaş dönemindeki idame lojistiğinin önemini daha da artırmıştır. Birinci Dünya Savaşında, lojistik hizmetlerini aksatmadan yerine getirebilme iradesi ve ekonomik gücüne sahip ülkeler savaşı kazanmış, geniş bir coğrafyada harp etmek zorunda kalan, alt yapısı ve harp sanayisi yetersiz, ekonomisi zayıf Osmanlı Devleti ise Menzil teşkilatını işletmede sorunlar yaşamıştır.

18 Redif Birlikleri: Barışta yalnız bir kısım subayları ile seferi silah ve gereç depolarının muhafızlığında bulunmak üzere silahlı tutulan 20-40 erlik tabur mevcudu bulunan örgüt. Redifler piyade ve süvari sınıfından oluşmaktadır.

19 Müstahfız Birlikleri: Barışta hiçbir örgüte sahip olmayıp, sadece seferde en yaşlı erattan oluşan örgüttür.

20 Bülent Durgun, "Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 59.

21 Bülent Durgun, Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 59.

22 Yüksel Bayır, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaişesi", *History Studies*, Volume: 5, Issue :1, Ocak 2013, s. 19.

23 Ali Osman Akalan, "Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi", Hacettepe Üniversitesi, AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi (2010), s. 42.

2. 1911 Tarihli Menzil Hidematı Nizamnamesi ve İşleyişi

Osmanlı Devleti, modern anlamda ordunun harekât alanında her türlü ihtiyacını karşılayabilecek çok fonksiyonlu bir ger hizmet birimine, yeni bir lojistik sisteme ancak Balkan Harbi öncesi kavuşabilmiştir.²⁴ Menzil Hizmetleri olarak anılan bu sistem Osmanlı Ordusu'nda görev yapan General Von der Goltz²⁵ tarafından 1911 yılında Alman talimnamelerinden “Menzil Hidematı Nizamnamesi”²⁶ ismiyle tercüme edilerek yazılmıştır.²⁷ General Von der Goltz, bu eserden önce seferberlik, yığınak ve harekât planlarının yenilenmesinde temel oluşturan 1886 tarihli “Ahz-ı Asker Kanunu” ve 1889 yılında “Seferberlik Nizamnamesi”nin de yürürlüğe girmesini sağlamıştır.²⁸

Menzil teşkilatı, ordunun harp kabiliyetini muhafaza etmek maksadıyla, konuşulduğu ileri hatlardan geriye, memleket dâhiline kadar geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak maksadıyla seferde kurulacaktır.²⁹ Bu hizmetler; ordunun ihtiyaç duyduğu erzak, giyim eşyası, teçhizat, cephane, akaryakıt ile istihkâm, muhabere ve sağlık malzemeleri gibi kritik ikmal maddelerinin orduya sevk edilmesi; ordunun harp kabiliyetini engelleyecek hasta, yaralı ve esirler ile arızalı olan her türlü harp malzemenin tahliyesi ve yurtiçi ile ordu arasında sürekli bir geliş-gidişi sağlayan ikmal hizmetleri olarak sayılabilir.³⁰

-
- 24 Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi’nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s.16.
- 25 Wilhelm Leopold Colmar Freiherr Von der Goltz, 12 Ağustos 1843 tarihinde Batı Prusya'nın Bielenfeld kentinde doğmuş, Prusya'lı Mareşal unvanlı asker ve yazardır. 1878 yılında Osmanlı Ordusunun şeklini değiştirmek amacıyla Alman askeri heyetiyle İstanbul'a gelmiş ve askeri okullarda köklü reformlar gerçekleştirip genç subayların yetiştirilmesi için önkoşulları oluşturmuştur. Bu dönemde Menzil Hizmetleri Nizamnamesi de dâhil birçok nizamnameyi Almancadan Osmanlıcaya çevirtirerek Osmanlı Ordusunda kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca Krupp ve Mauser gibi Alman şirketlerine ilk kapsamlı silah siparişler verilmesini ve Osmanlı Devleti'nin Doğudaki nüfuzunu garantilemek için Bağdat tren yolunun inşa edilmesini de desteklemiştir. I. Dünya Savaşında VI. Ordu Komutanı olarak Irak bölgesinde görev yapmış ve Kut'ul Amara'da İngilizleri geri püskürtmüştür. 19 Nisan 1916 tarihinde tifüs nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine İstanbul Tarabya'daki Alman askeri mezarlığında defnedilmiştir.
- 26 Menzil Hidematı Nizamnamesi, Süleymaniye'deki Matbaa-i Askeriye tarafından 1911 yılında, peruj halinde basılmıştır. İki bölüm halinde yazılan nizamnamenin birinci bölümünde, menzilin tanımı ve hudutları, Menzil Umum Müfettişliğinin Vazife ve Sorumlulukları, Menzil Umum Müfettişi ile Ordu Levazım Reisi ilişkileri, Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak görev yapan Ordu Menzil Müfettişlikleri, Sıhhiye Umum Müfettişi, Telgraf ve Posta Umum Müfettişi ile demir ve karayolları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Ordu Menzil Müfettişliklerinin görevleri, sorumluluk ve kadroları, Ordu Menzil bölgesindeki menzil faaliyetlerinin işleyiş tarzı, menzil nokta, nakliye, cephane parkı komutanlıkları, Ordu Posta ve Telgraf Müfettişlikleri, İnşaat ve Tamirat Müfettişlikleri, menzil ve ordu komutanlıklarına ait ambarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.
- 27 Bülent Durgun, “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 59.
- 28 Fatih Yeşil, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askeri Tarihi, 1792-1918*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yay., 2017, s. 134-136.
- 29 “Harb-i Umumi’de Menzilsizlik”, *Mecmua-i Askeriye*, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 11, s. 411-421.
- 30 ATASE Arşivi BDH: Kls. Kls. 1124, Dos. 3, F. 001-001; Menzil Hidematı Nizamnamesi, Süleymaniye, Matbaa-i Askeriye, 1911, s. 2; Selahattin Karatamu, *TSK Tarihi (1908-1920)*, C. III, ks. 6, Ankara, Gnkur ATASE Yay., 1971, s. 456; Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat, İstanbul, 1331; Hakan Türkkân, “Askeri Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri (1-15. Sayılar)”, *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* (2010), s. 105.

Menzil Hidematı Nizamnamesi'ne göre, orduları lojistik anlamda destekleme faaliyetleri, ileriden geriye olmak üzere, ordu harekât bölgesi, menzil bölgesi ve yurtiçi bölgesi olmak üzere üç ayrı bölgede yürütülmesi öngörülmüştür.³¹ Ordu harekât bölgesi, muharip ordular tarafından işgal edilmiş, harekâtın bilfiil icra edildiği alandır.³² Yurtiçi bölgesi, ordu menzil bölgesi geri hattından itibaren tüm ülkeyi kapsayan bölgedir. Bu bölge, harekât alanında ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddesinin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklardan, çeşitli alım yöntemleri kullanarak ya da üretilerek tedarik edildiği, depolandığı ve sevk edildiği geniş bir bölgedir.³³ Yurtiçi ile ordu harekât bölgesi arasında kalan alan ise ordu menzil bölgesidir. Menzil bölgesi ile ordu harekât bölgesinin birbirine olan uzaklıkları ikmal ve tahliye zincirinin kurulması açısından önemlidir. Menzil alanı, bölgenin etnik yapısı, coğrafi şartları, arazinin yapısı, mevcut ikmal kaynakları, ulaşım yolları ve imkânları ile kurulacak tesislerin düzenli olarak işletilebilmesi amacıyla dar ya da geniş alanlarda kurulabilmiştir.³⁴

Yine, Menzil Hidematı Nizamnamesi'ne göre orduların ikmal ve tahliye hizmetlerini yürütmek amacıyla İstanbul'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı bir "Menzil Umum Müfettişliği" ve her bir ordu bölgesinde orduların kendi isimleriyle anılan birer "Ordu Menzil Müfettişliği" kurulacaktır.³⁵

Harp zamanlarında muharip orduların lojistik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi menzili teşkil eden üç bölgedeki lojistik personel ve birimlerinin uyumlu ve eşgüdüm içerisinde çalışması ile mümkün olabilmektedir. Seferberlik ve Menzil Nizamnameleri gereği bu koordinasyonun sağlanması Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisi bünyesinde teşkil edilecek Menzil Umum Müfettişliğinin en önemli görevidir.³⁶ Kurulacak Müfettişlik, Harbiye Nezareti başta olmak üzere ülkedeki diğer idari ve mahalli müesseselerle iletişim halinde bulunacak; alınacak kararlar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti bünyesindeki daireler ile işbirliği sağlanmasını müteakip

31 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 3-4; Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 456-457; Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S:19, s.3-5

32 Muzaffer, *Harb-i Umumiden Alınan Bazı Malumat ve Tecarübden Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidemat Rehberi*, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1339, s. 7-8; Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 2.

33 Muzaffer, *Harb-i Umumiden Alınan Bazı...* s. 7-8; Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 2.

34 Muzaffer, *Harb-i Umumiden Alınan Bazı...* s. 38-39; Genelkurmay Başkanlığı, "*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi*, 3. Ordu Harekâtı II, Ankara, 1978, s. 644.

35 Seferiye Nizamnamesi, s. 378-379; Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 24.

36 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 5; Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Ankara, Gnkur Basımevi, 1985, s. 112-113

yürürlüğe konulacaktır. Kurulacak Menzil Umum Müfettişliğinin karargâhında kurmay başkanlığına bağlı olarak Silah ve Mühimmat, Muhabere, Nakliye, Levazım, Sertabip, Serbaytar, Uçak ve Otomobil, Sahta Posta, Özlük ve Adalet İşlem ile Bahriye Kısmının bağlı olduğu harekât şubeleri görev yapmıştır.³⁷

2.1. Ordu Menzil Müfettişlikleri

Ordu Menzil Müfettişliği, Menzil Demiryolu Genel Müfettişliği ve Sahra Ordusu Levazım Başkanlığı ile birlikte Başkomutanlık Karargâhındaki Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak kurulacaktır. Ordu menzil teşkilatı karargâhında da Umum Müfettişliğinde bulunan şubelerin aynısı ordu bölgelerinde sorumlu olarak kurulmuştur.³⁸

Teşkil edilen karargâhta kurmay başkanının görevleri önemlidir. Her ordu karargâhında karışık olduğu kadar da yeni olan menzil işlerinin yürütülmesinden kurmay başkanı yardımcısı konumundaki “menzil kurmayı” sorumludur. Bu subaya Erkan-ı Harp Reisi, Ordu İdare Reisi ya da kurmay başkanı da denilmiştir.³⁹ Menzil Kurmayı, Ordu Menzil mıntıkasında bulunan tüm memur, kıta ve hayvanları iâşe etmekten sorumludur. Bu maksatla Menzil mıntıkasındaki bulunan bütün kaynak ve vasıtaları kontrol eder ve yurtiçinden gelmiş erzakı, özellikle Menzil Merkez Noktalarındaki ambarlarında depolar.⁴⁰

Ordu menzil kurmayı, ordu komutanının ve kurmay başkanının emir ve direktifleri doğrultusunda geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlar. Ordu birliklerine komutan adına emirler yayımlayarak komutanın geri bölge faaliyetleri ile fazlaca meşgul olmasının önüne geçer. Menzil Kurmay Başkanının yokluğunda ise, menzil idare heyeti içerisindeki menzil ikmal şubesi bu görevi üstlenir.⁴¹ Ordu Menzil Müfettişliklerinin görevleri şunlardır:⁴²

1. Menzil bölgesinin savunmasını sağlamak,
2. Menzil bölgesinin, barınma ve beslenme işlerini sağlamak,
3. İnsan ve hayvan sağlık işlerini idare etmek, yurtiçi ya da menzilde meydana gelebilecek bulaşıcı hastalıkları orduya sıçratmamak,
4. Menzil bölgesi kaynağından yararlı olanları saptamak ve korumak,

37 Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi...”, s. 12-13.

38 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 457.

39 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...* s. 457.

40 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001.

41 Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 5.

42 Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 10.

5. Yurtiçinden gelen ikmal maddelerini bölgede iyi koruma ve idare etmek,
6. Ordudan, bakım ve onarım için bölgesine gelen her türlü silah, araç, gereç onarımını; insan ve hayvanların bakım ve tedavi işlerini en iyi biçimde ve kısa sürede yapıp, ihtiyaca göre çeşitli yollarla çabuk ve düzenli olarak orduya yetiştirmek,
7. Cepheden yollanan, ordunun ve menzilin işine yaramayan ve menzil bölgesinde onarılacak durumda bulunan malzemeyi ana vatana ulaştırmak,
8. Varsa depo birliklerinin eğitimini yaptırmak,
9. Menzil bölgesinde hizmetlerin iyi durumda akımını sağlamak için gereken inşaatı yaptırmak.

Kolordu ve tümen karargâhlarında ise menzil işleriyle ilgili ayrıca bir menzil teşkilatı bulunmamaktadır. Geri hizmet faaliyetleri ile bizzat kurmay başkanı ilgilenmiştir.⁴³ Kurmay başkanlarına bu konuda en büyük yardımcı ise ikmal şubeleridir.⁴⁴ Kolordu; menzil faaliyetlerini ağırlıklı olarak kendi geri bölgesinde icra eder. Ordu Menzil Müfettişlikleri Kolorduların ihtiyaç duyduğu ikmal maddelerini kolordu geri bölgesine kadar getirmekten sorumludur.⁴⁵

2.2. Ordu Menzil Müfettişliğine Bağlı Menzil Teşkilleri

Ordu menzilineki lojistik faaliyetlerin ifası için menzil karargâhınca yapılan düzenlemelerin yerine getirilmesi için menzil bünyesinde menzil mıntıka, hat ve nokta komutanlıkları ile malzemenin sevkياتından sorumlu nakliye kol ve katar komutanlıkları tesis edilir.⁴⁶

Menzil Bölgesi sınırlarının geniş ya da menzile bağlı kurum sayılarının fazla olduğu durumlarda, menzil faaliyetlerinin tek merkezden sevk ve idaresi zorlaştığı için menzil sınırları birkaç bölgeye ayrılabilmiştir. Bu bölgelerin her birinde, ordu menzil müfettişinin organik kuruluşunda, onun emir ve talimatlarına göre hareket edecek menzil mıntıka müfettişlikleri oluşturulmuştur. Ordu menzilineki küçük kadrosu ile faaliyet yürüten mıntıka müfettişi bölgesindeki faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak amacıyla diğer mıntıka müfettişlikleri ile koordineli çalışmıştır.⁴⁷

43 Muzaffer, "Harb-i Umumi'de Menzilcilik", *Mecmua-i Askeriye*, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 10-11, s. 395-396.

44 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 458.

45 Yusuf Alpmansü, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 6.

46 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 41, 48, 49.

47 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 684.

Ordu Menzil Müfettişliklerince, uzun ve geniş menzil hatlarında bulunan çok sayıda menzil noktalarının kontrolü ve teftişi mümkün olamayacağından her 3 ile 5 nokta kumandanlığı bir hat kumandanlığının emrine verilmiştir.⁴⁸ Menzil Nokta Komutanı ile Menzil Bölge Müfettişliği arasında gerekli bir kademe olarak kabul edilen bu komutanlık, bölgesindeki ikmal ve tahliye maksadıyla kullanılan hatlarda, disiplin ve diğer tüm faaliyetleri kontrol altında tutmaktan menzil ya da bölge müfettişine karşı sorumludur.⁴⁹

Menzil Nokta Komutanlıkları ise buldukları mıntikalardaki Ordu Menzil Müfettişliğinin temsilcisidirler. Bu anlamda, bölgesinde menzile ait birlik ve kurumların hem Menzil Müfettişliğiyle olan irtibatlarını hem de bu birlik ve kurumların birbirleri ile olan irtibat ve iletişimlerdeki koordineyi sağlarlar. Nokta Kumandanlıkları, yollar ve şimendifer istasyonlarına yakın, gece ve gündüz bulunabilecekleri yerlerde karargâhlarını tesis ederler. Bu yer, herkes tarafından kolayca bulunabilecek bir noktada olmalıdır.⁵⁰

Menzil hatlarında, özellikle ordu menzil bölgelerinde, bir günlük yürüyüş mesafesinde, arazi ve yol durumuna göre her 20-30 km.de bir konak tarzında menzil noktası kurulur.⁵¹ Menzil noktalarının icra ettiği görevler dikkate alındığında aslında birer konak yerinden ibarettirler. Ancak görevlerin yoğunluğu bakımından konak yerlerinden daha büyük çaplıdır.⁵² Dolayısıyla daha geniş alanlara ve kaynaklara sahip şehirlerde, kara ve demiryolları kavşak noktalarında, her kolordunun gerisinde, geliş ve gidişi çok olan menzil yollarında, yoğun indirme ve bindirme yapılan istasyonlarda tesis edilirler.⁵³

Menzil kolları bu noktalarda uzun süreli konaklayabileceklerinden buralarda her türlü ihtiyaca cevap verebilecek şekilde ordugâhlar tesis edilir. Bu kapsamda konaklayacak personelin malzemelerini depolayabilecekleri ambarlar; mümkünse sıcak yemek için mutfak, fırın, yemekhane ve çayhane; şahsi temizlik ihtiyaçlarının giderilebilmesi için banyo ve çamaşırhane; ibadetleri için cami ya da mescit; ibateleri için kapalı alan ya da çadırlar; hayvanlar için gerekli ahır ve tavlalar gibi ikmal sınıfının hizmet görevlerine yönelik kolaylık tesisleri açılarak birliklerin iase ve ibateleri sağlanır. Yine Nokta Komutanlıklarının büyüklüğüne

48 Menzil Müessesatı Hakkında Tarifât, s.1; Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri*, s. 683.

49 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 683.

50 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.3, Fih. 001-004.

51 Yusuf Alpmansü, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 2.

52 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 682.

53 Yusuf Alpmansü, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 10.

göre tabip nezaretinde menzil hastaneleri açılır. Özel olarak hazırlanmış ve sarı flamalarla işaretlenmiş bu bölgelerde, hastaların tedavilerinin yanında sağlık ve içme sularının kontrolleri ile bulaşıcı hastalıklarla mücadele yapılır. Kullanılması uygun olmayan kuyuların kapatılması dâhil sağlığı tehdit eden her türlü tedbir alınır.⁵⁴

İki konak arasındaki mesafenin uzunluğuna ve yolun durumuna göre menzil hatlarında hastane, hayvan tedavi merkezi ve küçük bakım onarımları gerçekleştirebilecek şekilde bir nevi seyyar bakım ve onarım tesisleri açılır.⁵⁵ Daha çok menzil ve ordu geri bölgesinde kurulan Menzil Nokta Komutanlıkları yükledikleri iş itibarı ile klasik dönem askeri menzil işlevlerine benzer görevleri yerine getirmişlerdir. Bu kapsamda Menzil Nokta Komutanlıklarında, erzak, teçhizat ve mühimmat ambarları ile açık depolama alanları, personel konaklama tesisleri ve ahırlar, yemekhane ve çayhane, un fabrikası ve fırın, mektep, cami, hükümet konağı gibi tesisler bulunur.⁵⁶

2.3. Menzil Nakliye Kol ve Katarları

Menzil nakliye kol ve katarları, Osmanlı klasik dönem menzil teşkilatından beri kullanılan en önemli karayolu taşıma vasıtasıdır. Motorlu yük araçlarının henüz kullanılmaya başlandığı Birinci Dünya savaşı döneminde de, karayolu taşımacılığı, at, katır, merkep, deve, öküz ve manda gibi yük hayvanları marifeti ile yapılmıştır.⁵⁷ Dolayısıyla, menzil hizmetleri konusunda hayvanlar ile nakliye ordu ve halk tarafından en bilindik konuların başında gelmektedir.

Nakliye kolları taşıdıkları malzemelerin cinslerine göre erzak ve cephaneye; taşıdıkları yükün ağırlığına göre ağır ve hafif; kullanılan hayvanların cinslerine göre atlı, Mekareli, merkepli, develi ve teşkil edildiği birliklere göre kolordu, ordu ya da menzil kolları olarak adlandırılmışlardır.⁵⁸

İntikalinin belirli bir düzen ve aynı hızda sağlanması maksadıyla mümkün olduğunca aynı cins yük ve hayvandan oluşturulmaya çalışılan kollardan 5 ile 10 adedinin bir araya gelmesi ile nakliye katarları oluşturulmuştur. Ordu menzillerinde oluşturulan kol ve katarlara 1'den başlayarak numara verilmiştir.⁵⁹

54 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 682-683.

55 Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 3.

56 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3382, Dos. 521, Fih. 1-1.

57 Münir Atalar, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", *OTAM*, S. IV, Ankara 1993, s. 44.

58 Yavuz Selim Çeloğlu, "*Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi (2018), s. 31

59 Muzaffer, "*Harb-i Umumiden Alınan Bazı...*", s. 68.

İntikaller kol ve katar komutanlarının emir ve komutasında yapılmıştır. Menzil Müfettişliklerinin talimatlarına göre hareket eden komutanlar, intikallerin “intikal cetvellerine” uygun olarak kesintiye uğramadan gerçekleştirilmesini sağlamaktan, bunun için her türlü tedbiri almaktan sorumludurlar.⁶⁰

Ast ve üst makamlar yaptıkları işi yetkililerine vaktinde ve açık olarak bildirmelidirler. Örneğin, Ordu İdare Reisi Menzil İdare Reisinden 150 ton erzak istedi. Menzil İdare Reisi bu isteği yerine getirerek şu şekilde bir haber vermelidir. “*Talep edilen 150 ton erzak ... numaralı trene yüklenmiş ve Teğmen..... Efendiye sabah saat 08:00 da teslim edilmiş ve istasyonundan ‘a doğru hareket etmiştir.*” Aynı zamanda gönderen Menzil Nokta Komutanı da yukarıdaki bilgileri içeren mesajı malzemeyi teslim alacak Menzil Nokta Komutanına haber vermelidir.⁶¹

3. Menzil Sisteminin Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamaları

3.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti’nde Kırım Harbi’nden (1853-1856) itibaren başlayan savaşlar, ülkenin insan gücü, ekonomi, iletişim gibi pek çok kaynağını beraber seferber edilmesi gereken “topyekûn harp” eğilimi göstermiştir. Balkan, Harbi bu sürecin son halkası olan Birinci Dünya Savaşının bölgesel, küçük bir denemesidir.⁶² Ardılının provası niteliğinde olan Balkan Harbinde lojistik sistem Menzil Hidematı Nizamnamesi’ne uygun olarak ilk defa uygulanmıştır.⁶³ Ancak Balkan Savaşlarında beklenen katkıyı sağlayamamış; başarısız olmuştur.⁶⁴ Bu sistemin başarısızlığında birçok faktörün yanında yetişmiş elemanın bulunmaması en büyük etkidir.⁶⁵

Henüz daha Balkan Harpleri bitmeden General von der Goltz’un öğrencilerinden Alman yanlısı, Mahmut Şevket Paşa’nın sadrazamlığı ile sonuçlanan Babıali Baskınından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, Devlet kurumlarının çoğunu ele geçirerek yönetimde tek başına söz sahibi olmuş, başta Ordu olmak üzere birçok yeniliklere başlamışlardır.⁶⁶

60 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 32-33.

61 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-006.

62 Gültekin Yıldız, “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askeri İttifakı”, *1914’den 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, HAK Matbaası, 2014, s. 191.

63 Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi’nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s. 5.

64 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 456.

65 “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 85-86.

66 Stanford J Shaw, *1.Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, Ankara, TTK Yay., 2014, s. 110.

5 Ocak 1914 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı olan Enver Paşa Ordu Komutanların bölgelerindeki valilerin emrine girmesi⁶⁷, 1.300 üst rütbeli ve yaşlı subayın emekli edilmeleri⁶⁸, oluşan subay açığının ihtiyat zabıtlığı ile giderilmeye çalışılması⁶⁹, Mayıs 1914 tarihinde “*Mükellefiyeti Askeriye Kanunu Muvakkatinin yürürlüğe konularak “Sülale-i Ali Osman” dışındaki Osmanlı tabiiyeti taşıyan her erkeğin askerlikle mükellef olması*⁷⁰ ve asker alma işlemlerinde Prusya Sistemi benzeri Kolordular bölgesinde Ahz-ı Asker Daire ve Müdürlüklerinin⁷¹ açılması gibi bir dizi düzenlemeler yapmıştır.

Balkan Harbi sonrası bir yandan askeri anlamda Orduyu modernize etmek için yenilikler yapılırken diğer yandan da İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri tarafından ittifak arayışları yapılmış; nihayet 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ittifak anlaşması Sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Alman Sefiri Von Wangenheim ile Sadrazam Said Halim Paşa tarafından imzalanmıştır.⁷² Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak anlaşmasını imzaladığının ertesi günü, 02 Ağustos 1914 tarihinde, İtilaf Devleti temsilcilerine tarafsızlıklarını koruyacaklarını, ancak Rusya'nın açık olmayan siyaseti karşısında tedbir olarak ordularına seferberlik emrini verdiğini ilan etmiştir.⁷³ 3 Ağustos 1914 Pazartesi günü seferberliğin birinci günü kabul edilmiştir.⁷⁴ Seferberliğin ilanı ile Osmanlı Ordusu, kabul edilen 07 Haziran 1914 tarihli seferberlik planı gereği personel ve lojistik konularda eksikliklerini tamamlamak için faaliyetlere başlamıştır.⁷⁵ Bu faaliyetler kapsamında ;

67 Stanford J Shaw, *1.Dünya Savaşı'nda...*, s. 126.

68 İsmet Üzen, *Birinci Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007, s. 45; Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...* s. 220; Frederich Freiherr Von Kress Kressenstein, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 39; Ancak, Birinci Dünya Harbi'nde bu eksikliğin artarak devam etmesi üzerine, emekli edilen bazı subaylar özellikle menzil ve sağlık hizmetleri gibi cephe gerisindeki faaliyetlerde tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; ATASE Arşivi BDH: Kls. Kls.1124, Dos. 3, Fih. 003-001a.

69 Mehmet Beşikçi, “İhtiyat Zabiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930”, *Tarih ve Toplum*: Yeni Yaklaşımlar, No:13 (Güz 2011), s. 45-49.

70 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 236, 237.

71 ATASE Arşivi BDH: Kls.73, Dos. 365, Fih.003; Mehmet Beşikçi, “Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, *Türkiye Günlüğü*, No: 110 (Bahar 2012), s. 43

72 Sina Akşin, “Siyasi Tarih (1908-1923)” *Türkiye Tarihi C. IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yay. 2008, s.54; Doğan Hacıpoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun 1.Dünya Harbine Girişi*, İstanbul, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, 2000, s. 40.

73 Kress Kressenstein, *Kuma Gömülen...*, s. 8.

74 Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi*, Ankara, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 170.

75 Stanford J Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 135; Fuat Gücüyener, *Sina Çölünde Türk Ordusu*, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve yeri tespit edilememiştir.), s. 33-34.

1. Orduların seferberliklerini bir plan dâhilinde, süratli ve eksiksiz olarak tamamlayabilmesi maksadıyla, barış zamanında Başkomutanlık Vekâletince Nizam-ı Harp konulu bir emir yayımlanmıştır. Emirde, personelin askerlik şubelerine kendilerine ait yük ve binek hayvanları ile katılmalarının özendirilmesinden, birliklerin intikallerdeki hareket tarzlarından demiryolları hatlarının güvenliğine ve başta iaşe ile mühimmat olmak üzere her sınıf harp malzemelerini hazır bulundurmalarına kadar çok değişik konularda seferberlik halinde kolorduların hareket tarzlarını izah edilmiştir.⁷⁶

2. Balkan Harbi'nde Menzil Hizmetlerinin nizamnameye göre uygulanamamasının sıkıntısını çeken Başkomutanlık Vekaleti Nizamname'nin anlaşılabilir ve uygulanabilirliğinin artırılması maksadıyla 13 Eylül 1914 tarihinde Ordulara, kısa ve açıklayıcı bir talimname yayımlamıştır. Menzil Nizamnamesi'ne zeyil tarzında yayımlanan talimname kısaca;

- a. Menzilin Teşkilatının ikmal ve tahliye vazifeleri ile Menzillerde vazifenin ifası için teşkil edilen makamlardan Menzil İdare Reisinin görevleri⁷⁷
- b. Menzil Nakliye Komutanı, Menzil Cephane Komutanı, Menzil Sıhhiye Müfettişi ve Menzil Baş-veterinerinin görevleri,⁷⁸
- c. Menzil Posta ve Telgraf Memuru, Menzil İnşaat Müdürünün görevleri,⁷⁹
- d. Menzil Müfettişliğinde görev yapan ikinci derece komutan ve müesseselerden Menzil Nokta Komutanının görevleri,⁸⁰
- e. Menzil Nakliye ve Cephane Kollarının görevleri,⁸¹ açık ve net bir şekilde yeniden izah edilmiştir.

25 Eylül 1914 tarihinde “*Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkati*”⁸² yürürlüğe girmiştir. Bu kanun zamanla değişikliklere uğrasa da 24 Mayıs 2007 tarihinde yayımlanan “TSK Beslenme Kanununun”⁸³ yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen 91 yıllık süreçte

76 ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-001; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-001a; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-002; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-002a; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-003; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003a.

77 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-001.

78 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-002.

79 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-003.

80 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih. 001-004; BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-005.

81 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-006.

82 Düstur, tertip 2, cilt 6, sayfa 1286; 18 Eylül 1330 tarih ve 11 Zilkade 1332 tarihli Takvimi Vekayi'de yayımlanmıştır.

83 Düstur, tertip 5, cilt 46, 31.05.2007 tarih ve 26538 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

yükümlülük altında bulunan personel ve hayvanların beslenme ve temizlik hizmetlerinde ihtiyaç duydukları malzemelerin hesaplanmasında kullanılmıştır.

3.2. Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri

3.2.1. Menzil Umum Müfettişliğinin Teşkili

Seferberlik ve Menzil Nizamnamelerine göre teşkil edilmesi gereken Menzil Umum Müfettişliğinin⁸⁴, Seferberliğin ilanının 3. Günü, 5 Ağustos 1914 tarihinde kuruluş ve kadrosu belirlenmiş⁸⁵; 9 Eylül 1914 tarihinde de kurulmuştur. İhsan Hün''*Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*'' isimli kitabında bu kuruluşa telgraf şubesini de dâhil etmiştir.⁸⁶

Başkomutanlık Vekâleti Menzil Teşkilatının kuruluş ve kadrolarının da belirlendiği 5 Ağustos 1914 tarihli genelge de aynı zamanda, Harbiye Nezareti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin idari ve lojistik faaliyetlerin icrasında işbirliği içerisinde çalışması ve malzemelerin ikmal kademelerine kadar ulaştırılması yurt içi ve menzil bölgelerinde kurulması planlanan menzil teşkileriyle sağlanması istenmiş; Menzil Umum Müfettişliği ordularla Başkomutanlık Karargâhı arasındaki koordinasyon görevini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.⁸⁷

Başkomutanlık Vekâleti ve Menzil Umum Müfettişliği de dâhil bağlılarının teşkilat yapısı Birinci Dünya Harbi süresince ihtiyacın artması ya da eksilmesine göre sürekli değişiklik göstermiştir. Örneğin Ağustos 1914 tarihinde 7 şube ile kurulan Vekâlete, Nisan 1915 tarihinde ihtiyaca binaen Sahra Nakliye, Topçu Mühimmat ve Muvasala ve Muhabere Şubeleri eklenmiş; 10 Şube olarak hizmet vermiştir. Bu yapılanmaya paralel olarak personel sayısı da artmış; aynı tarihte 144 subay ve askeri memur ile 427 erbaş ve er olmak üzere toplam 571 personel görev yapmıştır. Bu personelden 23 subay ve askeri memur ile 65 erbaş ve er VI. Şube ismiyle Menzil Umum Müfettişliğinde görev yapmıştır.⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı boyunca yurtiçi bölgesinde orduların geri hizmetlerine dair bütün faaliyetler Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisi Tuğgeneral Bronzart Von

84 Seferiye Nizamnamesi, s. 378-379; Menzil Hidemâti Nizamnamesi, s. 2

85 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 115.

86 İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Gnkur. Bşk.lığı Yay., İstanbul Basımevi, 1952, s. 97.

87 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 115-116.

88 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.177, Fih.048-1.

Schleffendorff ve yardımcısı Erkan-ı Harp Miralay Hafız Hakkı Bey tarafından sevk ve idare edilmiştir.⁸⁹ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisinin IV. Şubesi olarak kurulan Menzil Umum Müfettişliğinin idare heyeti ise ilk olarak Erkan-ı Harp Kaymakam Nihat Bey (Anılmış) uhdesinde teşekkül ettirilmiştir.⁹⁰

3.2.2. Ordu Menzil Müfettişliklerinin Teşkili

Menzil Umum Müfettişliğinin teşkil edilmesini müteakip, her ordu bölgesinde geri hizmetleri sevk ve idare etmekten sorumlu ordunun kendi numarası ile isimlendirilen birer adet menzil müfettişliği kurulmuştur.⁹¹ Daha sonra harekâtın durumuna göre yeni menzil müfettişlikleri ilave edilmiştir. Örneğin, 1915 yılında V. Ordu Komutanlığı'nın kurulmasıyla kendi adını taşıyan Menzil Müfettişliği⁹², 1917 yılında da VII. Ordu'nun kurulmasıyla yine kendi adını taşıyan VII. Ordu Müfettişliği kurulmuştur. Harbin sonlarına doğru Irak bölgesinde görev yapan VI. Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği ile Halep ve bütün Fırat bölgesinde faaliyet gösteren VII. Ordu Menzil Müfettişliği yeni kurulan Yıldırım Ordular Grubuna bağlı olmak üzere Halep'te Baş Menzil Müfettişliği kurulmuştur. VII. Ordu Menzil Müfettişliğine Kaymakam Kemal Bey atanırken, Baş Menzil Müfettişliğine bir Alman General Ulrich Back⁹³ atanmıştır.

Bu değişikliklerin yanında Ordular bölgesinde teşkil edilen menzil teşkilatında da harekâtın durumuna göre değişiklikler olabilmıştır. Örneğin Suriye ve Filistin-Sina bölgelerinde faaliyet gösteren IV. Ordu, başlangıçta "IV. Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği" adıyla Yb. Kazım (Dirik)⁹⁴ emir ve komutasında teşkil edilmiş⁹⁵, bilahare I. Menzil teşkilatı ile Erkan-ı Harp Kaymakamı Behçet Bey komutasında Çöl Menzil teşkilatı kurulmuştur.⁹⁶

89 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 112-113.

90 Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belgeler ve Fotoğraflarla)*, Ankara, ATASE Daire Başkanlığı Yay., 2014, s. 479-480; Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 219.

91 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 24, md. 30.

92 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-01; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-02; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-03; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-04; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-05; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-06; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 025-05.

93 ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.015; Alexander Aarensohn, *Türk Ordusuyla Filistin'de-Bir Yahudi Askerin I.Dünya Savaşı Notları*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003, s. 56.

94 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 4, Fih. 001-108; BCA: BEO. nr. 4340-325487-001-001; Umut Karabulut, "Kazım Doğan Dirik, Atatürk'ün İzinde Vali Kazım Dirik, Bandırma Vapuru'ndan Halkın Kalbine", *ÇTTAD*, VI/14, (2007/Bahar), s 201-204.

95 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos. 6, Fih. 3-6.

96 Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, İstanbul, Paraf Yayınları, 2010, s. 189.

Teşkil edilen Ordu Menzil Müfettişliklerine ait kurum ve birlikler önceden belirlenmiş olmasına rağmen⁹⁷, zamanında kurulup işletilememiştir. Bu aksamada Osmanlı Devleti'nin siyasi durumundaki belirsizlikler, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetince yapılan sefer planlarındaki gecikmeler, planın lojistik anlamdaki yetersizlikler ve hayvan ile malzeme eksikliği etkili olmuştur. Örneğin, uygulanan 7 Haziran 1914 tarihli sefer planlarında Ordu menzil müfettişliklerinin yerleri tam olarak belirlenemediğinden, menzil hatları, hatlar üzerinde kurulması gereken teşkil ve tesislerin de yerleri seçilememiş; ordular için zamanında yeterli yığınaklanma yapılamamıştır. Yığınaklanmaların zamanında yapılamayışının bir diğer sebebi de seferberliğin yürürlüğe girmesini müteakip, teşkil edilmesi gereken kolların çok daha az sayıda kollarla göreve başlanmak zorunda kalınmasıdır. Başkomutanlık Karargâhı bu eksikliklerin tamamlanması için ordulardan çok sayıda rapor almıştır.⁹⁸

Ayrıca Başkomutanlık Vekâleti hangi cephelerde ne kadar kuvvet yığılacağını, harekâtın nasıl bir yön alacağını önceden saptamamış olduğundan gerek menzil gerekse ordu harekât bölgelerindeki depo ve ambarlara, başlangıç yığınaklanması kapsamında ne kadar ikmal maddesi depolayacağını hesaplamamıştı.⁹⁹

Menzil Umum Müfettişliğinin Harbiye Nezareti Harekât Şubesine sunduğu 18 Eylül 1914 tarihli rapor aslında o tarihe kadar yapılanların bir özeti gibidir. Yazıda¹⁰⁰;

Seferberliğin 45. gününe gelindiği halde, birçok yerde menzil teşkilatının henüz tamamlanamadığı,

Henüz ordulara gönderilmemiş olan seferberlik plan ve yönetmeliği gereğince, I. Ordu için 34, II. Ordu için 38, III. Ordu için 30 ve IV. Ordu için 24 adet olmak üzere teşkil edilmesi planlanan toplam 126 adet menzil ulaştırma kolundan kaçının erzak ve kaçının cephanenin kolu olarak kullanılacağını bilinmediği,

Toplanma noktaları, menzil sınırları ve tesislerin yerleri henüz belirlenemediğinden ordular için gerekli olan harp malzemelerinin stoklarının yapılamadığı; stoklama yapılabilsa da ordular için gerekli olan cephanenin cins ve miktarının bildirilmesi,

Bu tarihten itibaren işe faaliyetlerinin Harekât Şubesi yerine Levazım Dairesince yapılması gerektiği bildirilmiştir.

97 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 613- EK-3.

98 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 114.

99 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 257.

100 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 114.

3.3. Tedarik Faaliyetleri

Bakım, ulaştırma, sağlık ve lojistik planlama ile birlikte lojistiğin bir alt birimini oluşturan ikmal, ihtiyaç duyulan harp malzemesinin istenilen miktar, yer, zaman ve kalitede hazır bulundurulma faaliyetlerinin bütünüdür.¹⁰¹ Bu faaliyetler, ihtiyaçların tespiti, temini, depolanması, sevkiyatı ve ihtiyaç sahiplerince sarfıdır.

İkmal zinciri ihtiyaç miktarının tespiti ile başlamaktadır. İhtiyaç miktarı yiyecek maddelerinde personel ve hayvan mevcudu iken, mühimmat, akaryakıt ve her sınıf ana malzeme için önceden tespit edilmiş kadro miktarlarıdır. Tespit edilen ihtiyaçların temini ise tedariktir. Tedarik, çok daha uzun bir süreci kapsamakta ve birimler arası koordinasyonu gerektirmektedir. Tedarik faaliyetleri yurt dışı, yurtiçi ve ordu menzil bölgesinde satın-alma, düşmandan ele geçirme ve yurtiçi ve ordu menzil bölgesindeki imalathanelerde üretim şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi ana malzeme üretimi için İstanbul ve çevresindeki bütün harp sanayi tesislerini birleştirerek Harbiye Nezaretine bağlı İmalatı Harbiye Müdürlüğü kurmuştur.¹⁰² Sayıları 32'ye varan bu imalathanelerde ağırlıklı olarak silah ve cephane mühimmatı, tapası, küçük çaplı top imalatı, asker ve hayvan giyeceği imalatı yapılmıştır.¹⁰³

Ana malzemelerden sadece levazım sınıfına ait giyim, kuşam ve mutabiye malzemeleri yurt içi imalathanelerinin üretiminin yanında kısıtlı da olsa ordu menzil müfettişlikleri bölgelerinde kurulan atölyelerde üretilmişlerdir. Bu imalathaneler, bay ve bayan terzihanesi, saraçhane¹⁰⁴, debbağhane¹⁰⁵ ve konservehane gibi genellikle bölge halkının da ihtiyacının karşılandığı alanlarla sınırlı kalmış; silah, top ve mermi gibi cephane üretim fabrikaları, mermi imalat atölyeleri gibi teknik bilgi ve desteğe ihtiyaç duyulan harp silah sanayi tesisleri açılıp işletilememiştir.¹⁰⁶ Bu imalathanelerde kullanılan harp sanayi aletleri ile malzemeleri ordu bölgelerinden temin edilemediğinden merkezden gönderilmiştir.¹⁰⁷

Ancak güçlü merkezi otorite, harp silah ve sanayini teşkil eden bütün askeri fabrika imalathane ve depolar başkent ve çevresinde toplamıştır. Başkentini işgalinde tamamının

101 J.R. Stock, D.M. Lambert, *Strategic Logistics Management*, McGraw-HillInt. Ed, 2001, s. 3.

102 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 136.

103 Şevket Kamil Akar, "İstanbul'da Bir Askeri Terzihane Atölyesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (2005), S. 49, s. 944.

104 At takımları, araba koşumları, meşinden bavul ve çanta benzeri eşya yapılan ve satılan yer.

105 Hayvan derilerinin işlendiği yer.

106 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3224, Dos. 10, Fih. 3-1.

107 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos. 771-159, Fih. 1-95; BDH: Kls. 618, Dos. 771-159, Fih. 1-218.

rahatlıkla düşman kontrolüne geçebilecek olan bu tesis ve depolarda üretilen ve depolanan silah, mühimmat, akaryakıt, levazım, ordu donatım, istihkâm ve muhabere sınıflarına ait teknik malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere sevki de en az tedarik ve üretimi kadar güçlüklerle yapılabilmektedir. Merkezdeki konuşlanma, Çanakkale gibi kendisine yakın bir cephenin ikmal ve iaşesinin sağlanmasında avantajlar sağlarken, Suriye ve Filistin-Sina, Irak ve Kafkas gibi uzak cephelerde konuşlanmış Ordular için dezavantajlar teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti ile müttefiki Almanya kara sınır bağlantısı tesis edilmeden savaşa katılmıştır. İki müttefik devlet, Sırbistan'ın harp halinde bulunması ve Romanya ile Bulgaristan'ın tarafsızlıklarını muhafaza etmeleri sebebiyle daha başlangıçtan itibaren karadan birbirlerinden tecrit edilmişlerdir. Keza, İtilaf Devletleri donanmalarının Akdeniz'e hâkim olmalarından dolayı güvenilir bir deniz bağlantısı da kurulamamıştır. Hava yolu taşımacılığı ise o yıllarda henüz bu imkân ve kabiliyete sahip değildir.¹⁰⁸ Birinci Dünya Savaşının başlamasını müteakip İstanbul-Berlin arası demiryolu bağlantısının kısa zamanda kurulamaması, Almanya'dan tedarik edilen kritik ikmal maddelerinin sevkini zorlaştırmıştır. Zorluklar Askeri Ataşelikler ve Teşkilatı Mahsusa üyelerinin özel çabaları sonucu küçük hacimli ve hafif malzemeler için sınırlı olarak sağlanabilmektedir.¹⁰⁹

Bulgaristan'ın 17 Eylül 1915 tarihinde İttifak Devletleri ile birlikte savaşa katılması ve devamında Avusturya-Macaristan ile birlikte Sırbistan'a harp ilan ederek mağlup etmeleri ile birlikte Berlin-İstanbul ve dolayısıyla Berlin-Bağdat hattı 7 Ocak 1916 tarihinde açılabilmiştir.¹¹⁰ İlk Balkan treni 17 Ocak 1916 tarihinde Sirkeci garına ulaşmış; bundan iki gün sonra da sekiz günlük bir yolculuktan sonra ilk askeri malzeme teslim alınmıştır.¹¹¹ Osmanlı Devleti bu tarihe kadar müttefiki Almanya'nın merkez Avrupa'daki muharebelerine uygun olarak icra ettiği Kafkas, I. Kanal, Çanakkale ve İran bölgelerindeki harekâtları kendi imkân ve kabiliyetleri ile sürdürmek zorunda kalmıştır.¹¹² Berlin-Bağdat arasında kara irtibatı sağlanması ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin özellikle ihtiyaç duyduğu silah, uçak, araç, telsiz ana malzeme ve yedek parça ile su kuyuları ve demiryolu malzemelerinin ikmali sağlanmıştır.¹¹³

108 Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul, Cem Ofset ve Matbaacılık Sanayi A.Ş., 1993, s. 233-234.

109 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 243, Dos.1009, Fih. 004.

110 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK Yay., 1994, s. 56.

111 Döndü Babuşoğlu, "Büyük Harp Esnasında Almanya ile Türkiye Arasında Nakliyat Yolları", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 22, Şubat 1997, S. 42, s. 108.

112 Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbinde Türk...*, s. 234.

113 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 669, Dos. 305, Fih. 2-8.

Tedarik edilen ikmal maddeleri cinsine göre, evsafını kaybetmeden açık ya da kapalı alanlarda depolanmıştır. Malzemeler, yurt içi bölgesinde Haydarpaşa ya da Sirkeci tren istasyonlarına ya da imalathanelere yakın bölgelerde önceden hazırlanmış kapalı alanlarda depolanmıştır. Ordu menzil bölgelerinde ise, uygun depoların bulunmadığı durumlarda malzemeler, okul, han, cami, metruk bina gibi mevcut kapalı binalar ya da seyyar çadırlarda stoklanmıştır.¹¹⁴ Menzil Umum Müfettişliğinin yurt içinde, Ordu Menzil Müfettişliklerinin kendi menzil bölgelerinde ve Ordu ve Kolordu Komutanlıklarının da harekât bölgelerinde depo ve ambarları bulunmaktadır.¹¹⁵

3.4. Ulaştırma Faaliyetleri

Hangi yöntemle ve nereden temin edilmiş olursa olsun, temin edilen ikmal maddelerinin ordu birliklerine ulaştırılması en az temini kadar zor bir konu olmuştur. Sevkiyat, Seferberliğin ilan edilmesiyle tamamen Menzil Umum Müfettişliğinin sorumluluğunda mevcut kara, deniz ve demiryollarının imkân ve kabiliyetleri kullanarak gerçekleştirmiştir.

Barış dönemlerinde hükümet merkezinden Trabzon, İzmir ve İskenderun gibi büyük limanlara denizyolu ile sevkiyat yapılabilmişken, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Donanmasının düşman donanması tarafından ablukaya alınmasıyla birlikte durum değişmiştir.¹¹⁶ Sadece bir iç deniz konumundaki Marmara, V. Ordu'nun; Fırat ile Dicle nehirleri de VI. Ordunun ikmal faaliyetlerinde kısıtlı da olsa kullanılabilmiştir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşında merkezden Ordular bölgesine personel ve malzeme ikmali mevcut demiryolları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı öncesi Rumeli topraklarında Cernovada-Köstence, Varna-Ruşuk, Şark Demiryolları, Selanik-Manastır ve Selanik-İstanbul arası demiryolu hatları yer alırken; Anadolu topraklarında İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba, Anadolu-Bağdat, Bursa-Mudanya, Adana-Mersin hatları bulunmaktadır. Ayrıca Arap topraklarında Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam-Hama, Trablusşam-Humus, Rayak-Halep ve Hicaz demiryolları hatları işletilmektedir. Toplam uzunluğu 8343 km olan hatların, 1.564 km'lik Hicaz hattı Osmanlı Devleti tarafından yapılmışken geri kalan 6778 km'lik kısmı yabancı sermaye tarafından yapılmıştır.¹¹⁸

114 M.Abdülhalik Renda, *Hatırat*, Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, Haziran, 2018, s. 175-177.

115 Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s. 198-199.

116 Kress Kressenstein, *Kuma Gömülen...*, s. 25.

117 Orhan Avcı, *Irakta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara, Vadi Yayınları, 2004, s. 49-50.

118 İsmail Yıldırım "Osmanlı Demiryolları Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, Yıl: 2002, S. 1, s. 321-322.

Merkezden ve birbirlerinden uzak bölgelerde konuşlandırılan Kafkas Cephesindeki III. Ordu, Suriye ve Filistin-Sina Cephesindeki IV. Ordu ve Irak cephesindeki VI. Ordu'ya merkezden yapılan personel ve malzeme sevkiyatı tamamen Anadolu-Bağdat demiryolları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Hattın uzunluğundan dolayı, sevk ve idarede kolaylık sağlamak amacıyla bazı güzergâhlar Ordu menzil müfettişliklerine bırakılmıştır. Örneğin, III. Ordu bölgesindeki Ulukışla-Erzincan arasındaki menzil hattı merkezden idare edilirken, IV. Ordu arasındaki menzil hatları ise IV. Ordu menzil müfettişliği tarafından idare edilmiştir.¹¹⁹

Ancak, Anadolu Bağdat hattı üzerindeki Toros ve Amanos tünellerinin tamamlanmaması, hattı müşterek olarak kullanan III. , IV. ve VI. Ordu birliklerinin gerek personel ve gerekse malzeme nakillerinde ve tahliyelerinde gecikmelere sebebiyet vermiş; menzil hizmetlerinde aksaklıklara sebep olmuştur. Ray açıklıklarının farklılığı ise, vagonların büyüklüğünü, taşıma kapasitelerini ve hızlarını farklı kılmış; bu durum askeri açıdan lojistik faaliyetlerinin icrasında dezavantajlara sebep olmuştur. Özellikle hat değişimlerinde vagonların uyumsuzluğundan dolayı malzemenin en az 7 defa elleçlemeye tabi tutulması, tren ile bu hat üzerinde sevk edilen malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere istenilen miktar, yer ve zamanda, tam ve sağlam olarak ulaştırılmasını engellemiştir. Birkaç defa elleçlemeye tabi tutulan malzemeye ait ambalajlarının yırtılarak deforme olmasına, malzemenin bozulmasına, kaybolmasına ve hatta çalınmasına neden olmuştur. Yine de harbin sonuna kadar Orduların merkezle olan bağlantıları Anadolu-Bağdat demiryolu hattı ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Menzil bölgeleri arasında en fazla ulaştırma problemi yaşayan Erzurum'da konuşlu III. Ordu'dur. Ulukışla'ya kadar Anadolu-Bağdat demiryolları ile gelen personel ve malzemesi, buradan karayolu ile hayvan kol ve katarlarıyla yaklaşık 900 km. uzunluğundaki Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum hattını kullanılarak 42 gün sonra Erzurum'a ulaşabilmiştir.¹²⁰ Savaşın uzaması ile kol ve katarlarda kullanılan yük hayvanlarının eksikliğinden dolayı menzil bölgesinde imal edilen gıda maddeleri 10 kg. kendileri ve 15 kilogram da cephedeki personel olmak üzere toplam 25 kilogramlık paketler halinde yedek erlerce taşınmıştır.¹²¹ IV. Ordu menzil bölgesinde Anadolu-Bağdat demiryolu hariç, kapasiteleri yetersiz olsa dahi Halep'ten çöle doğru, Hicaz Demiryolu Hattı ve bu iki hattı birbirine bağlayan, Şam-Hama temdit hatları bulunmaktadır. Irak'ta konuşlu VI. Ordu ise, bölgesindeki karayolu imkânlarının yanında Dicle ve Fırat nehirlerinin

119 Genelkurmay Başkanlığı *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 115; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih. 023.

120 Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, AKDITYK, Ankara, ATAM, 1999, s. 231-232.

121 M. Abdulhalık Renda, *Hatrat.*, s. 158-159.

takip ettiği mıntıklar üzerinde menzil nokta komutanlıkları kurarak denizyolu/nehir taşımacılığının imkân ve kabiliyetlerinden kısmen de olsa faydalanmıştır.

Öte yandan Çanakkale Cephesinin lojistik hizmetlerini sağlayan V. Ordu menzili ise diğer menzillere göre daha şanslıdır. Çünkü Çanakkale harekât alanı, yurtiçi menzil bölgesine, harp imalathanelerine, ülkenin tarım ve sanayi olarak en gelişmiş Marmara, Ege ve Trakya bölgelerine coğrafi olarak yakındır. Malzeme sevkiyatında Anadolu ve Trakya'daki demiryollarının her ikisinden faydalanmasının yanında Marmara denizyolunu da kullanılmıştır.¹²² Bunların haricinde ve belki de hepsinden önemlisi harp, bilindik bir arazi, alışıldık bir iklim ve tamamen savaşçı bir etnik yapıya sahip personelle icra edilmiştir.

Demiryolu hattının son istasyonuna kadar sevk edilen personel ve malzeme buradan birliklere eskiden beri bilindik yöntemlerle hayvan kol ve katarları ile taşınmıştır. Kol ve katarlarda, bir manda arabası 600 kg., bir öküz arabası ve çift koşulu at arabası 400 kg., bir deve 200 kg, bir kağrı arabası 150 kg. ve bir Mekare 80 kg. net yük taşıma kapasitesine sahiptir.¹²³

Ancak Birinci Dünya Savaşı boyunca teşkil edilen kol ve katarlarda yük hayvanlarının yetersiz beslenmesi, yolların altyapısının yetersizliği gibi sebeplerle tam kapasite ile yük taşınmamıştır. Örneğin bir manda arabasının 600 kg. yerine 500 kg. taşınması, oluşacak farkın bir koldaki araba sayısının 55'den 60'a çıkartılarak kapatılması istenmiştir.¹²⁴ Aynı şekilde Çöl harekâtında sıklıkla kullanılan 200 kg. yük taşıma kapasiteli develerle 150-160 kilogramdan fazla yük taşınmaması¹²⁵ ve sağlı sollu dörder adet yüklenmek suretiyle 16 kilogramlık sekiz adet teneke ile toplam 128 kg. su taşınması¹²⁶ hesaplanmıştır. Mekkâreler ise daha çok kısa mesafelerde, kasaba ile köy arasında kullanılmıştır.¹²⁷

Develerin, çöl iklimine dayanıklılıklarının yanında at ve diğer koşum hayvanlarına kıyasla nal ve koşum malzemelerinin bakım masrafının ucuz olması ve fazla bakım tesisi gerektirmediğinden, demiryollarının son noktasından itibaren kısa mesafeli ikincil

122 Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s. 237-238.

123 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih. 001-005.

124 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos. 4, Fih. 001-106.

125 Alpay Kabaçalı, *Arap Çöllerinde Türkler*, İstanbul, Cem Yayınları, 2003, s. 52.

126 Rahmi, "Irak'ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri", *Askeri Mecmua* (1926), S. 63, s. 76-77.

127 İlker Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Y.L. Tezi*, (2009), s. 8.

yolların birbirine bağlanmasında vazgeçilmez ulaşım aracı olmuşlardır.¹²⁸ Aslında Türkler, Araplar kadar olmasa da tarih boyunca taşımacılıkta kullanılmak üzere çift hörgüçlü deve yetiştirmişlerdir.¹²⁹ Fakat Birinci Dünya Savaşında Filistin ve Sina bölgesinde yetişen tek hörgüçlü hecin develeri mahallinden, çöldeki bedevi Araplardan kiralama suretiyle temin edilmiştir. Savaşın ikinci yılından itibaren ihtiyacın artması üzerine peşin para ödenerek Urbanlardan deve satın alınmıştır.¹³⁰

Motorlu yük araçları ise Almanya ile direkt olarak ikmal yollarının açılmasını müteakip ordu envanterine girmiş, I. Ordu bölgesi hariç diğer ordu bölgelerinde Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Ordularınca kullanılmıştır.¹³¹

Sonuç

Osmanlı Devleti klasik dönemde Anadolu ve Rumeli yönlerine doğru yaptığı tüm seferlere İstanbul'dan kendisine has ritüelleri uygulayarak çıkmış; askeri menziller vasıtasıyla sıçrayarak ve harekât bölgesine doğru çoğalarak ilerlemiştir. Merkezi otoritenin güçlü olmasını ve kontrolünü gerektiren bu sistem, geniş coğrafyalarda harekât icra eden fakat zayıf bir yol ağına ve ulaşım sistemine sahip Osmanlı Devleti için XVII. yüzyıldan itibaren dezavantajlar teşkil etmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Ordusunun lojistik sistemini merkezden gönderdiği emir ve fermalarla yürütmeye çalışan Osmanlı Devleti, modern anlamda ilk menzil sistemine 1911 yılında Alman nizamnamelerinden çevirdiği Menzil Hidematı Nizamnamesi ile kavuşmuştur. Bu sistem Balkan Harplerinde kullanılmış, ancak daha önce denenmediği ve nitelikli personel yetiştirilemediği için başarısız olmuştur.

Aynı sistem Balkan Harbinin hemen akabinde başlayan Birinci Dünya Savaşında da uygulanmak zorunda kalınmıştır. Üstelik bu savaşta, Balkan Savaşlarının aksine, Trakya, Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin-Sina, Çanakkale ve İran bölgelerinde birbirlerinden uzakta konuşlu beş ayrı ordu, dört yıl gibi uzun bir süreyle aynı menzil sistemiyle desteklenmeye çalışılmıştır. Orduların merkezle olan bağlantıları ise sadece Alman Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Schlieffen'in "stratejik silah" olarak tanımladığı demiryollarıdır. Bütün güçlülere rağmen Anadolu-Bağdat hattı bütün yokluklara ve zorluklara rağmen harp sonuna kadar III, IV. ve VI. Orduların personel bütünlemesi ve malzeme ikmali için aktif olarak kullanılmıştır.

128 İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", (Basım Yeri ve Tarihi Tespit Edilememiştir), s. 190.

129 Tahir Sevinç, "1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi* (2010), s. 161.

130 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 4, Fih. 001-100; BDH: Kls. 1124, Dos. 4, Fih. 001-101.

131 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1156, Dos. 128, Fih. 1-66; BDH: Kls. 1156, Dos. 128, Fih. 1-66a.

Balkan Harplerinde bölgesel, Birinci Dünya harbinde geniş çaplı olarak kullanılan menzil sistemi on yıllık savaşın son halkası olan Milli Mücadele döneminde de kullanılmıştır. Üstelik Milli Mücadele’de sistemin iki avantajı bulunmaktadır. Birincisi menzilin teşkilatını, işletilmesini ve ruhunu idrak eden tecrübeli personelin I. Dünya Savaşında cep-helerde yaşayarak yetişmiş olması, ikincisi ise mücadelenin Çanakkale Cephesi örneği gibi Türklerin egemen olduğu Anadolu topraklarında geçmesidir. Günümüzde Türk Kara Kuvvetlerinde uygulanan otomasyon destekli milli yazılımlı entegre lojistik sisteminin temellerini I. Dünya Harbinde uygulanan menzil sisteminin teşkil ettiği söylenebilir.

Kaynakça

1.Arşivler

1.1 ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih.023.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-01; 008-02; 008-03; 008-04; 008-05; 008-06.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.025-05.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.177, Fih.048-1.

ATASE Arşivi BDH: Kls.73, Dos.365, Fih.003.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.243, Dos.1009, Fih.004.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.015.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1-95; 1-218.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.669, Dos.305, Fih.2-8.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001; 001-002; 001-003; 001-004; 001-005; 001-006.

ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001; 003-001a; 003-002; 003-002a; 003-003; 003-003a.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-100; 001-101; 001-106; 001-108.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos.6, Fih.3-6.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66; 1-66a.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3224, Dos.10, Fih.3-1.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.3382, Dos.521, Fih.1-1.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Bâbîâli Evrak Odası (BEO): 4340-325487-001-001

2. Düsturlar

Düstur: Tertip 2, Cilt: 6, Sayfa: 1286; 18 Eylül 1330 tarih ve 11 Zilkade 1332 tarihli Takvimi Vakayı’de yayımlanmıştır.

Düstur: Tertip 5, Cilt: 46; 31.05.2007 tarih ve 26538 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

3. Kitaplar

Menzil Hidematı Nizamnamesi, Süleymaniye, Matbaa-ı Askeriye, 1911.

Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat, İstanbul, 1915.

Menzil Müessesatı Hakkında Tarifât

Seferiye Nizamnamesi, Süleymaniye, Matbaat-i Askeriye, , 1332.

Taktik Harekatın Muhabere Hizmet Desteği (Taslak), İstanbul, HAK Basımevi, 2015.

Aarensohn, Alexander:

Türk Ordusuyla Filistin’de-Bir Yahudi Askerin I. Dünya Savaşı Notları, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003.

Akbay, Cemal:

Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi, Ankara, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.

Akşin, Sina:

“Siyasi Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi C. IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yay., 2008.

Avcı, Orhan

Irakta Türk Ordusu (1914-1918), Ankara, Vadi Yayınları, 2004.

Bozkurt, Rıza:

Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.: 2, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966.

Cemal Paşa:

Anılarım, 1913-1922, İstanbul, Paraf Yayınları, 2010.

- Eldem, Vedat: *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK Yay. 1994.
- Hacıpoğlu, Doğan: *Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Harbine Girişi*, İstanbul, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, 2000.
- Genelkurmay Başkanlığı: *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Ankara, Gnkur Basımevi, 1985.
- , *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı II*, Ankara, 1978.
- Güçüyener, Fuat: *Sina Çölünde Türk Ordusu*, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve yeri tespit edilememiştir).
- Halaçoğlu, Yusuf: *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002.
- Hamit ve Muhsin: *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.
- Hün, İhsan: *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Gnkur. Bşk.lığı Yay., İstanbul Basımevi, 1952.
- İnalçık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşe Sezer, Ankara, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Kabaçalı, Alpay: *Arap Çöllerinde Türkler*, İstanbul, Cem Yayınları, 2003.
- Karatamu, Selahattin: *TSK Tarihi (1908-1920)*, C. III., Ks.6, Ankara, Gnkur ATASE Yay., 1971.
- Kressenstein, F. F. Von Kress, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Muzaffer: *Harb-i Umumiden Alınan Bazı Malumat ve Tecarübden Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidemat Rehberi*, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1339.
- Öğün, Tuncay: *Kafkas Cephesinin 1. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, AKDITYK, Ankara, ATAM, 1999.
- Polat, Tunçer: *İttihatçı Cavit Bey*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010.
- Renda, M. Abdülhalik: *Hatırat*, Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2018.
- Stock J.R-Lambert, D. M.: *Strategic Logistics Management*, Mc Graw-Hill Int. Ed, 2001.

- Toker, Hülya: *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belgeler ve Fotoğraflarla)*, Ankara, ATASE Daire Başkanlığı Yay., 2014.
- Uluçay, Çağatay: *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955.
- Üzen, İsmet: *Birinci Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007.
- Shaw, J.Stanford,: *1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, Ankara, TTK Yay., 2014.
- Yılmaz, Veli: *1.Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul, Cem Ofset ve Matbaacılık Sanayi A.Ş., 1993.

4. Makaleler

- Akar, Şevket Kamil: "İstanbul'da Bir Askeri Terzihane Atölyesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Yıl: 2005, ss. 943-959
- Alpmansü, Yusuf: "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S.19, ss. 1-13.
- Atalar, Münir: "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", *OTAM*, S. IV, ss. 44-80.
- Babuşoğlu, Döndü: "Büyük Harp Esnasında Almanya ile Türkiye Arasında Nakliyat Yolları", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 22, Şubat 1997, S. 42, ss. 108-115.
- Bayıl, Yüksel: "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *History Studies*, Volume: 5, Issue: 1, Ocak 2013, S: 19, ss.17-38
- Beşikçi, Mehmet: "Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası", *Türkiye Günlüğü*, No: 110 (Bahar 2012), ss. 27-43.
- _____ "İhtiyat Zabiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, No: 13 (Güz 2011), ss. 45-89.

- Bozkurt, Rıza: “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Yıl:13, Ağustos 1988, S. 25, ss. 1-4.
- Durgun Bülent,: “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 29, 2014, ss. 57-96.
- Ertaş, M. Yaşar: “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, Yıl,1999, ss. 590-595.
- _____ : “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları“, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1997, S. 1, ss. 91-98.
- Güçer, Lütfi: “XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Dahil Olduğu Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, C. 13, ss. 79-98.
- Halaçoğlu, Yusuf: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. II, C. XII/I-4 (1954), ss. 123-132.
- İşbilir, Ömer: “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C. X, ed.: Güler Eren, ss.151-158.
- Karabulut, Umut: “Kazım Doğan Dirik, Atatürk’ün İzinde Vali Kazım Dirik, Bandırma Vapuru’ndan Halkın Kalbine”, *ÇTTAD*, VI/14, (2007/Bahar), ss. 201-204.
- Muzaffer : “Harb-i Umumi’de Menzilcilik”, *Mecmua-i Askeriye*, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 10-11.ss.396-409
- Ortaylı, İlber, “Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme” (Basım Yeri ve Tarihi Tespit Edilememiştir), ss. 181-190.
- Özcan, Abdülkadir: “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı”, (Ed. Güler Eren), *Türkler*, C. X, ss. 249-273.
- Özkaya, Yücel: “XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4, 1977, ss. 339-368.

- Rahmi, “Irak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”, *Askerî Mecmua*, S. 63, İstanbul, 1 Ocak 192, ss. 76-84.
- Yeşil, Fatih: “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askerî Tarihi, 1792-1918*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yay. 2017, ss. 113-139.
- Yıldırım, İsmail: “Osmanlı Demiryolları Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, C. 12, S. 1, ss. 311-324.
- Yıldız, Gültekin: “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askerî İttifakı”, *1914’den 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, HAK Matbaası, 2015, ss. 191-202.

5. Tezler

- Akalan, Ali Osman: “Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi”, *Hacettepe Üniversitesi, AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi*, (2010).
- Çelik, Bülent: “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı,” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, (2002).
- Çeloğlu, Yavuz Selim: “Çanakkale Cephesi’nde Askerî Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, (2018).
- Genç, Serdar: “Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, (2012).
- Öztürk, İlker: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi”, *İstanbul Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Y.L. Tezi*, (2009).

Sevinç, Tahir:

“1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, (2010).

Türkkan, Hakan:

“Askeri Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri (1-15. Sayılar)”, *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., Yayınlanmamış Yüksek Lisans. Tezi*, (2010).